

VÄGEN TILL SAMHÄLLSBALANS

Av civilingenjör OSCAR LUNDQVIST

OM MAN skall kunna bilda sig en något så när säker uppfattning om vad som i vårt lands nuvarande ekonomiska situation bör företagas, alltså taga ställning till regeringens åtgärder och förslag till åtgärder eller framlägga alternativ till dessa, gäller det i första hand att göra klart för sig hurudant läget verkligen är. Vidare måste man, särskilt viktigt på det ekonomiska området, mycket noga skilja mellan vad som i ena eller andra fallet är orsak och vad som är verkan. Viktigt är också att söka utröna huru vi hamnat i det nuvarande läget.

Jag börjar med att framhålla att en ny inflation i år redan är ett faktum. Inflationen inträdde i och med att avtalen om höjda löner trädde i kraft. Höjda arbetslöner innebära ju högre betalning i pengar för ett och samma arbete, alltså lägre valuta för pengarna, just vad som är inflation. Vad som redan skett kan självfallet icke förhindras: gjort är gjort. Det myckna talet om att förhindra inflationen är därför — milt uttryckt — missledande. Nu kan det endast vara fråga om att endera acceptera årets inflation och dess konsekvenser eller att driva inflationen tillbaka genom en deflationsprocess.

De prisstegringar som redan föreligga i rikt mått äro förorsakade av lönehöjningarna, d. v. s. de äro en följd av inflationen. Inte bara nu utan alltid är det således oriktigt att, så som ofta sker, säga att prisstegringen är inflation eller att det är prisstegringen som skapar inflation. I dagens läge måste prisstegringarna få slå igenom om produktion och handel skall kunna fortgå med höjda avtalslöner. Det är här endast fråga om en lika naturlig som nödvändig anpassning till det sänkta penningvärdet. Varje åtgärd, vidtagen för att på något eller några områden förhindra denna anpassning, betyder att samhällsbalansen kommer att rubbas eller, om denna redan är rubbad, en ökad rubbning. Ett belägg för riktigheten av denna sats utgör hyresregleringarna. Huru många som helst andra belägg kunna hämtas från priskontrollnämndens tidigare verksamhet.

En helt annan sak är att staten genom de penningvårdande organen, alltså icke genom priskontrollnämnden, verkligen har möjlighet att effektivt förhindra rent inhemska prisstegringar genom att hålla eller tillskapa sådan knapphet på pengar att inget utrymme finnes för en generell prisstegring. Staten kan till och med via knapphet på pengar, på köpkraft, driva ned prisnivån i landet. Den vägen går över en konstgjord inrikes lågkonjunktur, lägre sysselsättningsgrad inom näringslivet och därmed arbetslöshet fram till sänkta arbetslöner, d. v. s. till deflation.

Ett faktum är emellertid att penningtillgången i landet nu är för stor, i verkligheten så mycket för stor att den otvivelaktigt lämnar utrymme för den prisstegring som måste bli den omedelbara följderna av den nya inflationen. Ansvaret för penningtillgångens riktiga avvägning, förr riksbankens, har regeringen de facto övertagit.

En del av den utelöpande sedelmängden ligger alltid i reserv hos bankerna för att dessa skola kunna fullgöra kortfristiga betalningar. Huru stor denna reserv måste vara har bankerna erfarenhet av. Denna reserv representerar fri köpkraft endast i den mån den — i regel kortvarigt — behöver tagas i anspråk av bankerna vid särskilda påfrestningar, exempelvis under skatteterminerna.

De finnas som hävda att även medel insatta på giro- eller checkräkning, delvis även medel på sparkassa, måste räknas som fri köpkraft på samma sätt som den utelöpande penningmängden. De resonera som så att de äro fri köpkraft eftersom betalningar kunna verkställas lika väl med checker eller gireringar som med kontanter. Detta senare är riktigt, men icke förty måste den därav dragna slutsatsen att tillgodohavanden av nämnt slag utgöra fri köpkraft vara oriktig. Vad som i verkligheten sker när en betalning verkställs medels check eller giroöverföring är att vad som varit betalarens bundna köpkraft överflyttas och blir till betalningsmottagarens bundna köpkraft. Den blir till fri köpkraft först när betalningsmottagaren eller kontoinnehavaren själv presenterar checken till inlösen, exempelvis för utbetalande av löner, och för detta kräves att banken gör utbetalning från sin reserv av penningmedel. Att det nämnda resonemanget är oriktigt bör framgå även av det förhållandet att så mycket sedlar som svara emot bankernas inlåningsräkningar icke finnas.

För övrigt finnas, om man så vill, huru många betalningsmedel som helst förutom sedlar och checkar. Man kan betala genom över-

låtelse av varor, av aktier, obligationer, inteckningar i fastigheter eller av fastigheten själv. Alla dessa värdeobjekt representera köpkraft men inte faller det någon in att för den skull säga att de utgöra en del av penningtillgången.

När det råder samhällsbalans är det absolut nödvändigt att bankerna genom att lämna krediter låna ut alla de medel utöver kassareserven, varöver de förfoga. Detta är bankernas väsentligaste uppgift och fullgöra de ej denna uppstår knapphet på betalningsmedel på marknaden och en avsättningskris som blott allt för lätt urartar till en deflationskris. Om en regering tvingar eller söker tvinga bankerna att lämna krediter i mindre omfattning, tyder detta på att regeringen är medveten om att den misskött penningväsendet — eller att den icke är medveten om huru ett penningväsen skall skötas.

Det är för samhällsbalansen likgiltigt vilka det är som erhålla bankkrediter — enskilda, företag eller staten själv. Det enda viktiga är, att de till bankerna inflytande penningmedlen åter komma ut på marknaden. För närvarande råda emellertid sådana förhållanden på penningmarknaden att det kan förefalla som vore denna sats oriktig. Saken är ju den att regeringen låtit skärpa kraven på storleken av bankernas kassareserver med den officiella men obegripliga motiveringen att bankernas kreditgivning utgör ett inflationsdrivande moment. Samtidigt gäller emellertid en bestämmelse av innehåll att bankernas kreditgivning till staten får inräknas i kassareserven. Sakligt betyder detta att bankerna få låna ut sina kassamedel till staten och få dessa lån räknade som ingående i kassareserven, trots att de i verkligheten äro utlånade på samma sätt som till privatpersoner. Genom sådana lån till staten — i form av skattkammарväxlar eller köp av statsobligationer — kunna bankerna få ränta å den eljest ej räntebärande kassareserven.

Det är icke gärna tänkbart och, efter vad erfarenheten utvisat, ej heller överensstämmande med verkligheten, att staten lånar i bankerna för annat ändamål än att kunna betala sina utgifter av skilda slag. Följaktligen är det självklart att de lånta pengarna via staten åter föras ut på marknaden med exakt samma effekt som om näringslivet erhållit samma lån. Trots detta inbillar sig regeringen och söker den inbilla andra att banklån till företagsamheten äro inflationsdrivande, däremot icke banklån till staten. Någon förklaring till att staten så att säga förädlar pengarna har aldrig avhörts. Det verkliga förhållandet är att staten själv genom sina utgifter motverkar den begränsning i penningtillgången som

regeringen uppger vara avsikten med de skärpta bestämmelserna för kassareserverna liksom för andra kreditrestriktioner.

Officiellt var syftet även för det förolyckade tvångslånet att beskära den fria köpkraften och det är inte tu tal om annat än att lånet på lång sikt skulle ha fått denna verkan eller skulle kunnat få den. Reservationen är betingad av att osäkerheten är huru stor som helst dels om att lånemedlen effektivt dragits bort från marknaden, dels om regeringens framtida ekonomiska politik. Till förslagets många underligheter hörde emellertid att verkningarna skulle kunna sätta in blott så småningom med svag början i juli. Ur penningpolitiska synpunkter var förslaget om tvångslånet alltså ett missfoster ehuru det var helt andra synpunkter som gjorde att det fick falla.

Efter detta fall har regeringen tillgripit det av så många förordade räntevapnet. Riksbanken har fått höja utlåningsräntorna och i samband därmed har emitterats ett nytt statslån till 4 ½ %. Vidare har beslutats en höjning av den statliga bolagsskatten och ett förslag till premiering av småsparandet.

Vad är att säga härom? Först det att räntan icke är och icke får göras till något »vapen» i den ekonomiska politiken, icke heller får vare sig en hög eller låg ränta sättas som något mål för denna.

Det är svårt, kanske ogörligt, att genom någon bild fullt klargöra räntans roll i samhällsekonomin. Närmast kan räntan förliknas med en kombination av regulatorn i ett ångmaskineri och mätaren för ångtrycket. Regulatorn utjämnar automatiskt störningar som skulle kunna påverka balanshjulets normala rörelse, mätaren registrerar förändringar i ångtrycket. Inom den fria samhällshushållningen motsvaras ångtrycket av den sugning som efterfrågan på kapital — främst för investeringar — utövar på kapitalmarknaden. Ökas sugningen stiger räntan, minskas den så sjunker räntan.

Det faller ingen kunnig och ansvars-kännande tekniker in att rucka på maskineriets regulator, ännu mindre att hindra den i dess funktioner. Han vet att om han gör detta är risken överhängande att maskineriet råkar i olag, rent av spränges sönder. Samma risk inträder för samhällsbalansen om räntan användes som medel eller vapen i penningpolitiken, om man bedriver något som kallas för räntepolitik. Spåren av den här hemma fram till dessa dagar bedrivna lågräntepolitiken förskräcka lika mycket som spåren av högräntepolitiken efter det första världskriget.

Mot en premiering av sparandet — ett verkligt sparande och icke rent penningsparande — finnes i princip ingenting att invända,

varken nu eller vid någon annan tidpunkt. Det torde emellertid vara ett mycket svårbemästrat problem att utforma en sådan premiering på ett vettigt och på samma gång något så när enkelt sätt. Vettigt kan man nu icke kalla regeringens förslag till premiering. Ty underligare kan man icke gärna gå till väga än att premiera småsparandet medan man med investeringsavgift straffbelägger investeringssparandet, det mest samhällsnyttiga sparandet.

Officiellt anges även höjningen av företagsbeskattningen ha det underliga syftet att minska investeringarna. Därtill vittnar förslaget om att regeringen inte har något begrepp om att företagen i realiteten icke betala någon skatt alls. Allt vad de inleverera i skattemedel måste de, för att kunna bestå, ta ut i högre priser för sina varor och tjänster. Allmänheten får betala dessa skatter i form av en omsättningsskatt, lagd i produktionsledet, och därför är det en höjd sådan omsättningsskatt som regeringen nu infört, allt medan den — nu visserligen ganska lågmält — talar om en skattesänkning för enskilda.

På en punkt i den ekonomiska diskussionen råder dess bättre fullständig enighet, nämligen om att sparande, just nu den kanske mest aktuella frågan, är detsamma som uppskjuten konsumtion. Den självklara slutsatsen, tyvärr ingalunda insedd på alla håll, är att verkligt sparande kan ske endast i varor. En annan nästan lika självklar slutsats är att icke allt sparande är samhällsnyttigt. Ty att, utom för beredskapsändamål vid risk för krig, spara av landets egna konsumtionsvaror — i den mån sådana kunna sparas utan att förstöras — är i stället för samhällsnyttigt rent förkastligt. Ett sparat lager av sådana varor skulle vid en eventuell lågkonjunktur försämra produktionens avsättningsmöjligheter och därmed öka svårigheterna att då bereda arbetskraften nyttig sysselsättning.

Det samhällsnyttiga sparandet kan ske endast i två former, sparande i form av en valuta-reserv och sparande i form av investeringar. I första fallet betyder sparandet reellt sett upplägandet i utlandet av en reserv i för konsumtion eller investering omistliga varor, vilka under en lågkonjunktur i världen, på grund av en då fallande exportvolym, utan tillgången till en valuta-reserv icke skulle kunna importeras. Investerings-sparandet betyder ett sparande i maskiner och anläggningar, möjliggörande en framtida produktionsökning, i sin tur ledande till en höjning av den allmänna levnadsstandarden.

I fråga om vår valuta-reserv torde det vara tillräckligt med ett

påpekande att dennas uppbyggande är en statens sak för att det skall stå klart huru regeringen skött denna oerhört viktiga angelägenhet. Beträffande investeringarna är det särskilt två saker som jag här vill framhålla. Den ena är att eftersom investering är sparande ligger det en skriande motsägelse mellan regeringens två uttalanden att å ena sidan investeringarna varit för stora, å andra sidan sparandet varit för litet. Den andra saken är att regeringen gått så långt i sitt ivrande för sparandet att den med en extra avgift straffbelagt investeringarna, den enda vettiga formen för enskilt sparande och företagssparande.

Ytterligare bör i detta sammanhang framhållas att i dagens läge är det »sparande» för vilket regeringen så ivrigt propagerar och vars öppet uttalade syfte är att beskära den fria köpkraften, det sparandet är så långt det träffar köpkraftstillskottet — den enda rimliga meningen — icke något verkligt sparande. Detta ligger i sakens natur, ty innebörden är att detta saknar täckning i varor. Här gör sig regeringen skyldig till ett mycket farligt missbruk av ordet sparande, undergrävande den uppskattning som i alla tider hittills kommit sparandet till del. Nog hade det varit både ärligare och riktigare om regeringen sagt ungefär så här: »Vi ha begått ett mycket stort fel genom att släppa ut ett köpkraftstillskott, ett tillskott på pengar. Rädda oss och landet, goda samhällsmedlemmar, från ännu svårare verkningar av detta vårt fel genom att låta bli att använda tillskottspengarna på det sätt alla pengar skola användas i ett land med ett välskött penningväsen.»

Vad som var den verkliga meningen med det nya statslånet får man gissa sig till eftersom regeringen, trots att lånet väckt sådant uppseende, icke angivit motiven för upplåningen. Som medel att beskära den för stora konsumtionen, något som varit ett vettigt ändamål, är lånet självfallet verkningslöst därför att de för konsumtionen betydelsefulla grupperna icke teckna sig för lån av detta slag. Inte heller är det troligt att regeringen velat bottenskrapa kapitalmarknaden för att på den vägen hålla tillbaka allt vad investering heter. Detta skulle ju betyda att regeringen, lågräntepolitikens regering, vore villig att betala 4 ½ procents ränta på pengar som skulle läggas oanvända. Att regeringen skulle vilja ge sig själv och sin politik ett sådant underbetyg kan icke tänkas.

Med till visshet gränsande sannolikhet är det verkliga förhållandet att regeringen behövde låna pengar för att klara förestående statsutgifter. För detta talar starkt att regeringen strax innan lånet hos riksdagen begärde bemyndigande för riksbanken att öka sedelmäng-

den med 300 millioner kronor. Då driftsbudgeten, trots oförutsedda löneutgifter, torde lämna ett överskott, måste behovet av lånemedel gälla statens investeringar, de som utom i fråga om vissa av statens affärsdrivande verk näppeligen göra skäl för namnet investeringar, detta eftersom de icke öka den framtida produktiviteten.

Man kan då fråga sig varför regeringen icke inväntade tillståndet att öka sedelmängden och lånade i riksbanken i stället för att lägga upp ett statslån på fria marknaden till en så hög ränta som 4 ½ procent. Svaret eller rättare sagt svaren ligga i öppen dag. För det första hade det inte varit möjligt att öka sedelmängden i landet när regeringen redan länge hävdade att den är för stor: därav själva lånet. För det andra hade regeringen klart för sig att staten hade mycket små utsikter eller inga alls att få ett lån på den fria marknaden till den spikade låga räntan: därav räntehöjningen. Regeringen hade genom sin utgiftspolitik försatt sig i ett sådant tvångsläge att den måste bjuda den högre räntan. Till saken hör att ett statslån som omedelbart eller mycket snart går åt för att täcka statens utgifter icke minskar den fria köpkraften i landet. Den saken har regeringen undvikit att nämna.

En regeringens biavsikt med det nya lånet har säkert varit att genom åtstramningen på kapitalmarknaden förhindra eller försvåra de enskilda investeringarna, vilka regeringen i motsats till de statliga anser vara inflationsdrivande. Vad som förklarar denna olika verkan har regeringen icke klargjort. I vad mån regeringen kan uppnå sin biavsikt är mer än osäkert, i all synnerhet i fråga om företag som kunna finansiera sina investeringar med egna besparingar. Förutom att det är av vitalt intresse för dessa företag att genom investeringar stärka den framtida ställningen, erbjuda investeringar i tider av inflation en möjlighet, den enda möjligheten, att bevara realvärdet av besparingarna. Om företagen även i fortsättningen begagna sig av denna möjlighet innebär detta blott utövandet av en nödvärnsrätt gentemot statliga missgrepp.

De två stora grundfelen med den nuvarande regeringens rent ekonomiska politik, de som lett till en ständig köpkraftsökning och därmed indirekt till en ständigt fortsatt inflation, ha varit lågräntepolitiken och de stora statliga investeringarna. Ett kompletterande fel, även det mycket allvarligt — en del torde anse det ännu allvarligare — har varit att regeringen vid alla de tillfällen då en inflation satt in, på så många vitala punkter vidtagit åtgärder avsedda att dölja inflationen genom att söka förhindra dess verkningar från att slå igenom över hela linjen. Möjligen har regeringen

handlat i den fåvitska tron att den därmed hindrat själva inflationen. Det är de åtgärder regeringen företagit i den riktningen, de regleringar av skilda slag som införts, som varit de balansrubbande, icke inflationen i och för sig. En inflation betyder i verkligheten övergång till ett nytt och lägre penningvärde, dock utan att ge den nya penningheten ett annat namn än den gamlas. En sådan övergång skapar inga problem blott man företar den helt naturliga åtgärden att räkna om alla i den gamla högre penningheten angivna värden i den nya lägre enheten.

Med tider av högkonjunktur följer alltid — detta är en normal företeelse — att näringslivets efterfrågan på kapital ökas och att som en följd härav räntan stiger till sådan höjd att balans uppstår mellan tillgång och efterfrågan på kapital. Genom bundenheten till den låga räntan har regeringen sett det som en tvingande nödvändighet att öka penningtillgången, öka den utelöpande sedelmängden. Statens egna stora krav på kapitalbudgeten ha verkat i samma riktning. När dessa krav icke kunnat tillgodoses på den fria marknaden, i varje fall icke till den fastslagna räntan, har staten lånat i riksbanken som fått sätta sedeltryckeriet i arbete.

I ett fall, det enda jag kunnat uppleta, har regeringen otvivelaktigt förfäktat en riktig mening, nämligen när den hävdade att de enskilda investeringarna under den gångna tiden varit för stora. Under en högkonjunktur ute i världen, sådan som vi upplevat under nu drygt tio år, böra de enskilda investeringarna — och i ännu högre grad statens investeringar — hållas tillbaka till förmån för särskilt exportproduktionen och därmed till förmån för valutareserven, den som skall skydda landet emot en kommande lågkonjunkturs återverkningar. Man skall därför under en högkonjunktur mera lägga an på en produktion i nutiden än på att skapa möjligheter för en ökad produktion i framtiden. Att handla på detta sätt hade också legat i företagens eget välförstådda intresse, därest förhållandena inom landet varit normala, de för en högkonjunktur normala. När investeringarna inom näringslivet trots detta icke minskat utan ökat, så ligger ansvaret för detta missförhållande till allra största delen hos regeringen. Investeringarna ha blivit näringslivets nödankare i penningöversvämningen, dess enda medel att trygga realvärdet av sina kapitaltillgångar emot inflationens angrepp.

Efter denna med kritik förenade analys kommer jag till den viktigaste frågan av alla, frågan om vad som bör göras för att

sanera icke blott penningväsendet utan hela statsekonomi. Här skall dock endast de synpunkter dras fram, som stå i samband med den föregående framställningen.

Det allra första som skall göras är att bestämma sig för vilken ställning man skall intaga till hela den genomlidna inflationen. Skall denna accepteras eller bör man söka driva den tillbaka, söka höja penningvärdet genom att inleda en deflationsprocess? Från tiden efter det första världskriget känna vi till att detta senare är möjligt.

Att åter höja penningvärdet är detsamma som att sänka alla arbetslöner. En sådan sänkning av arbetslönerna var också det resultat man nådde fram till under de första åren på 1920-talet, uppnådda genom en oerhört hård penningpolitik med indragning av redan lämnade krediter och tillämpning av en mycket hög ränta. Alla som voro med på den tiden ha säkert ett hemskt minne av vad detta kostade landet i genom lönetvister förlorad produktion, i nöd och elände för arbetarna genom arbetslöshet, i fallissemang inom näringslivet. Deflationsprocessen förlamade landets hela näringsliv, den slog blint, träffande inte bara företag som voro rena inflationsblomster — ogräsblomster — utan också företag som voro värda att överleva men ej kunde överleva.

Vidare är det så att vid en deflationsprocess följa alla prissänkningar efter lönesänkningarna på samma sätt som vid en inflation prissförhöjningarna följa efter löneökningarna. Under hela den tid som måste förgå innan prissänkningarna hinna slå igenom fullt ut drabbas på grund härav löntagarna orimligt hårt av deflationen. Det må vara att en deflation skulle innebära en mycket nyttig lektion i allmän ekonomi, särskilt för de kroppsarbetande löntagarna, de som tvingat regeringen att släppa fram inflationen. Det är dock icke enbart deras fel att de äro obehövande i ekonomiska spörsmål: i många fall ha de direkt missletts av regeringen.

Till en deflation får det icke gå. Inflationens skadeverkningar ha redan skett, på många håll ha de drabbat orimligt hårt, drabbat helt oskylda. Det gjorda är emellertid redan gjort och kan icke göras ogjort. Ingen regering i världen, vad namn den än bär och huru vis den än må vara, är mäktig att öva full rättvisa åt dem som lidit av (den undertryckta) inflationens orättvisor. Vi måste acceptera inflationen sådan den i dag är, men icke låta den gå vidare.

Men i detta att inflationen måste accepteras ligger att den måste få verka ut, att vi måste vara beredda att ta alla dess konsekvenser,

över hela fältet låta en anpassning ske till dagens penningvärde. Även detta är förenat med mycket stora svårigheter, kommer också på sina håll att leda till nya orättvisor. Där orättvisorna bli för påtagliga och outhärdliga får staten träda hjälpande till och efter bästa förmåga sona regeringens försyndelser.

Det allra första steget som bör tagas, det som kommer att underlätta anpassningen till det nya penningvärdet, det är att sätta en effektiv damm för sedelflödet. Detta betyder icke att den utelöpande sedelmängden skall låsas fast till sin storlek. Att så göra vore lika felaktigt som att låsa fast räntan. Ty sedelmängden måste ständigt vara väl anpassad till produktionsvolymen i landet, rättare sagt till den produktionsmängd som skall tillåtas gå till konsumtion och investering. Om man skall kunna bygga upp en valutareserv är det nämligen nödvändigt att hålla penningförsörjningen inom landet så mycket under den totala produktionsvolymen som svarar emot den vid en högkonjunktur övernormalt stora exporten. Att rätt handhava sedelutgivningen är ingen lätt uppgift, den kräver kunskaper, omdömesförmåga och fasthet långt över vanliga mått, egenskaper som man dock har rätt att fordra skola finnas hos en riksbanksledning värd namnet.

I det här sagda ligger att staten under inga omständigheter får taga upp lån i riksbanken, finansierade medels ny sedelutgivning, icke för utgifter på driftsbudgeten, icke heller på kapitalbudgeten. Helst bör staten aldrig låna i riksbanken utan liksom företagsamheten vara hänvisad till den fria kapitalmarknaden. Kan staten icke på denna marknad få sina behov av lånemedel för skilda ändamål tillgodosedda så har staten att — liksom gäller för alla enskilda — rätta munnen efter matsäcken. Moraliskt, ehuru tyvärr ännu icke legalt, är det lika brottsligt av staten att skaffa medel till sina utgifter genom ny sedelutgivning, som det är för den enskilde att betala med checkar för vilka man saknar täckning. I dagens läge betyder detta att statens utgifter på kapitalbudgeten måste beskäras kraftigt. Helst böra även övriga statsutgifter begränsas så långt detta är möjligt.